

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

IVAN KRASZTEV, SHLOMO AVINERI, IAN BURUMA, JOHN GRAY

Európa mint eszme és valóság – Válaszok a Res Publica Nowa körkérdésére

A hanyatló Európa védelmében

IVAN KRASZTEV ■ Raymond Aron könyve *In Defense of Decadent Europe* (A hanyatló Európa védelmében) 1977-ben jelent meg. Ez a mindent átható pesszimizmus időszak volt és a kétségeké mind a demokrácia, mind Európa jövőjével kapcsolatban. Az európai gazdaságokat kiütötte az 1973-as energiaváltság. A 60-as évek diákmozgalmi és a terrorizmus erre következő hulláma olyan országokban, mint Nyugat-Németország és Olaszország, megrázta az európai társadalmakat. Egészében véve a 70-es évek olyanok tünnt a kortársak számára, mint vakvágányok keresztútja. Európa szerepe a világpolitikában hanyatlófélben volt.

Aron könyvét 2014-ben újraolvasva jobban megérthetjük a jelenlegi krízist. Azt vonhatjuk le belőle, hogy voltunk már korábban is hasonló helyzetben, és túléltük, de óvatosságra int: az, hogy akkor túléltük, még nem garancia arra, hogy most is túl fogjuk élni. Mert Aron könyve Európa védelmében nem Európáról szól, hanem a marxizmus téveszméiről, a kommunista rezsimek belső instabilitásáról, és az európai intellektuelek arra való hajlamáról, hogy apokaliptikus önkritikába csapjanak át. Aronnak tehát igaza volt abban, hogy a demokratikus kapitalizmus, nem pedig a szovjet kommunizmus a világ jövője. De most, hogy a kommunizmus már a múlté, mit hozhatunk fel a hanyatló Európa védelmében?

Az Európai Unió már nem létezik olyanként, amilyen eredetileg volt. Mindazok a pillérek, amelyekre épült, és amelyek a létjogosultságának igazolására szolgáltak, megroppantak.

14-16 éves német középiskolások körében végzett és másfél éve közzétett egyik kutatás eredményei azt tanúsítják, hogy ezeknek a fiataloknak egyharmada nem tudja, ki volt Hitler, 40%-uk meg van győződve arról, hogy az emberi jogokat egyenlő mértékben tartotta tiszteletben minden német kormány 1933 óta. Ebből egyáltalán nem az következik, hogy Németországban visszasírnák a fasizmust. Nem, egyszerűen csak azt jelenti, hogy most egy olyan nemzedékkel állunk szemben, amelynek már semmi köze ehhez a történelemhez. Ma abban hinni, hogy az EU továbbra is a háborúhoz való viszonyából merítheti a legitimitációját, illúzió.

Ma az EU-nak nincs – és nem is lehet – olyan ellenfele, ami oly módon igazol-

hatná a fennállását, mint a Szovjetunió 1949 után.

A harmadik tartópillér, ami szétporladt, az a jólét. Az EU továbbra is nagyon gazdag – még ha ez nem áll is teljesen minden tagállamára, az európaiak 60 százaléka mégis úgy véli, hogy a gyerekek nem fognak olyan jól élni, mint ők. Az EU legitimitációjának másik forrása a konvergenciában való reménykedés volt, ami az EU-hoz csatlakozó szegény országokban azt a várakozást keltette, hogy fokozatosan hozzájutnak ők is olyan előnyökhöz, amilyen egy elit klub tagságával jár. Ennek pár éve még megvoltak az alapjai, de a következő tíz évre vonatkozó mai gazdasági előrejelzések azt sejtetik, hogy egy olyan ország, mint Görögország, Németországhoz viszonyítva épp olyan szegény marad, amilyen volt az EU-hoz való csatlakozása pillanatában.

Így aztán a hanyatló Európát csak az eszmék síkján lehet védelmezni, és ez a valódi kérdés, amit Marcin Król állandóan feszeget az elmúlt tíz évben. Vajon a demokrácia elterjedése Európában miért tette az európai értelmiségieket (néhány kivételtől eltekintve) képtelenné arra, hogy végiggondolják a modern demokráciák dilemmáit? Vajon miért veszítette el Európa univerzális vonzerejét?

Ami a legutóbbi időkig egyetemesen alkalmazhatónak látszott az európai tapasztalatból, az már kezd kivételesnek tűnni. Ha csak futó pillantást vetünk Kínára, Indiára és Oroszországra, nem is beszélve az iszlám világ hatalmas kiterjedéséről, világosan láthatóvá válik, hogy az etnikai nacionalizmus és a vallás a globális politikának továbbra is a legfőbb formáló ereje. A posztmodern poszt-nacionalizmus és a szekularizmus Európát megkülönbözteti a világ többi részétől, de a világ többi része ettől még nem kezd Európához jobban hasonlítani.

A világ aktuális ideológiai ciklusában a liberalizmus visszavonulóban van. Az etnikai nacionalizmus és a vallás tulajdonképpen nemcsak az Európán kívüli világban van egyre inkább jelen, de Európán belül is. Brüsszel az Európai Unió fővárosaként nagyon más szellemiséget képvisel, mint Belgium fővárosaként. Az előbbi a sokféleséget hirdeti és a multikulturalizmust; az utóbbi ki van téve a szimbolikus politizálás erősödésének és az etnikai alapú megosztottság kísértetének. A válság próbára teszi a poszt-nacionalista

politizálást. Felidézte a kollektív nemzeti tapasztalatokat, és olyan nemzeti narratívákat keltett életre, amelyekről azt hittük, hogy régen elnémulva lapulnak a metaforikus archívumok mélyén.

Hogyan lehetne ma írni a hanyatló Európa védelmében? És ki írhatná meg ezt a védőbeszédet? Marcin Król?

Az Európai Unió: mint vízió és mint valóság

SHLOMO AVINERI ■ Két európai projekt van: az egyik egy álom, a másik a valóság. Európának a kettő között kell navigálnia, és a kettőből kialakuló szintézis jelöli majd ki a történelmi helyét.

Az álom félelemből és reményből született meg. Az 1945 utáni világban és a hidegháború árnyékában a szovjet terjeszkedéstől félve fogtak össze Franciaország és Nyugat-Németország vezetői. A második világháború traumája mellett ez volt az, ami arra készítette őket, hogy túltegyék magukat több mint százéves háborúskodáson és kölcsönös gyűlölködésen, és elköteleződjének egy olyan vízió mellett, hogy az országaik soha többé ne viseljenek háborút egymás ellen. Mivel a kezdeményezés kipróbált politikai vezetőktől jött, széleskörű támogatottságra talált. Nem egy bürokratikus séma volt: a *vox populum*, a nép hangja jutott benne kifejezésre.

És az emberekben élt a remény: a háborús pusztításokat elszenvedett Nyugat-Európa népei magukévá tették egy olyan kontinens elképzelését, amely túllép a nagyravágyó nacionalista törekvéseken és a hatalmi politikán közös civilizációs értékek elfogadásával.

Ez volt az európai projekt két hajtóereje a realpolitikának és a vízióknak az összekapcsolásával, ami ezt a projektet elvitte a Szén- és Acélközösség szerény kezdeteitől az Európai Gazdasági Közösségen és az Európai Közösségen keresztül az Európai Unióig. A különböző fenntartások ellenére – a francia gaullisták és az angol konzervatívok részéről – az, hogy százmilliók voltak képesek azt mondani, hogy Európa polgára vagyok, „*Civis Europaensis sum*”, büszkeséggel töltötte el az embereket: hogy a tömeges háborúk és a holokauszt évszázada lezárulhatott a demokratikus hitvalláson és az emberek egyenlőségéről való meggyőződésen alapuló közös európai értékek örökségének felelevenítésével, ez hallatlan teljesítmény volt.

A berlini fal leomlása és a Szovjetunió felbomlása, amit szintén erőszak alkalmazása nélkül sikerült elérni, világtörténelmi dimenziót adott az európai projektnek: nem Armageddon, hanem egy új Jeruzsálem, amelynek kapui most megnyíltak a varsói szerződés volt országai előtt, akik joggal látták az EU-hoz való csatlakozásukat úgy, mint „visszatérést Európába”, bár a lakosságuk nagy része mindig is Európához tartozónak érezte magát.

Most mégis valami keserű íz érezhető. „Milyen szép is volt a Köztársaság – a Királyság idején”, mondogatták sokan a francia forradalom alatt. Hasonló rossz érzés van most is a levegőben, amit a németek „unbehagen”-nek mondanak, és aminek az okai túlnyúlnak a jelenlegi pénzügyi és gazdasági válságon.

Talán a politikai unió felé való elmozdulás elhamarkodott volt? Lehet. Talán a gazdasági és pénzügyi integráció elmúlt évtizedeit a lakosság jelentős szegmensei találták túl bürokratikusnak, közmegegyezést nélkülözőnek? Lehet.

Úgy tűnik, mintha még akik Maastricht és Lisszabon irányítói voltak, azok is visszariadtak volna egy adott ponton attól, amit összehoztak: amikor kialakították egy szorosabb politikai unióhoz szükséges intézményes struktúra kereteit, és eljött az ideje annak, hogy kinevezzenek valakit az Európa Tanács elnökének és Európa külpolitikai vezetőjének. Ugyanazok, akik a lisszaboni egyezményt szorgalmazták, tudatosan és határozottan vonakodtak erős vezetőket kinevezni, és két olyan kisebb kaliberű politikust választottak, akik nem vehetik magukra a politikai vezető szerepét.

Hasonlóképpen, annak ellenére, hogy megvannak az eszközök egy közös külpolitika és biztonsági politika kialakításához, amikor egy hatékony közös politikai lépést kellene életbe léptetni – Iránnal, Szíriával, az arab világbeli fejleményekkel kapcsolatban –, úgy látszik, hogy az egyes országok és különösen a vezető tagállamok, tovább folytatják hagyományos különálló politikai gyakorlatukat, ami mélyen gyökerezik az államrezon és történelmi érdekek évszázadaiban, és végül csak deklarált politikai gesztusokkal tudnak előállni, nem azzal, ami igazán számít: hogy képesek volnának cselekedni. Láthatólag nem könnyű feladni a szuverenitást: nem jutottak túl a vesztfáliai alapelveken.

Hasonlóképpen, a pénzügyi válság egyik kiábrándító vonatkozása az ország-

KRASZTEV, Ivan (Krasztev Péterrel) „Mindig a másik a Balkán” *Magyar Lettre Internationale*, 27

„Christóra várva” 2000, 1990. 7-8..

„De nem az én Amerikám nélkül!” 2000, 2003. 11.

„Demokrácia van: lehet utazni” *Magyar Lettre Internationale*, 86

„Lehet, hogy Kína demokratikusabb Oroszországnál?” *Magyar Lettre Internationale*, 95

(Krzysztof Czyzewski, Václav Havel, Heller Ágnes, Ivan Krasztev, Jacques Rupnik)

„Közép-Európa Fórum Pozsonyban a demokrácia gyengüléséről” *Magyar Lettre Internationale*, 79

(Gleb Pavloszkijjal és Tatjana Zsurzenkóval)

„Az alternatíva nélküliség politikája: hogyan működik a hatalom Oroszországban?” *Magyar Lettre Internationale*, 86

AVINERI, Shlomo *A modern cionizmus kialakulása Századvég*, 1994

(Adam Michnikkel, Irena Grudzinska Gross-szal, Jonathan Schell-lel)

„A demokrácia dilemmái” *Magyar Lettre Internationale*,

BURUMA, Ian *A modern Japán Európa*, 2006

A kínai szerető Victoria, 2009

„Az európai identitásról” *Magyar Lettre Internationale*, 52

„Az utolsó vágás.
A holland tolerancia
határai”
Magyar Lettre
Internationale, 61

„A szabadságot
nem lehet államilag
elrendelni”
Magyar Lettre
Internationale, 67

„Churchill szivarja”
Magyar Lettre
Internationale, 93

„Ki szereti Kínát?”
Magyar Lettre
Internationale, 95

határokon túllépő szolidaritás hiánya: végsősoron még mindig nem lehet európai demosról beszélni. Bár meg lehet érteni, hogy a gazdagabb országok polgárai, akik keményen megdolgoztak gazdasági eredményeikért, nem szívesen költenek más, kevésbé gazdag országok kisegítésére. A görög válságra adott németországi reagálások egy része például világosan tanúsodik a szolidaritás hiányáról. Más képp állnának hozzá, ha Bajorország és nem Görögország szorulna segítségre. És tényleg, a nyugatnémetek csodálatra méltó szolidaritásról tettek tanúbizonyságot, amikor a volt NDK lakosságának megsegítéséről volt szó: abban az esetben világos és meggyőző volt a testvériség érzése.

Mindezek ellenére az európai projekt gyászos végére vonatkozó rémisztő jóslatok tévednek: de akadályoztatva van, az biztos. A kormányfők, külügy- és pénzügyminiszterek valamint bürokrata csúcstalálkozóinak szintjéről le kéne ereszkedni a bázis szintjére – le kéne küzdeni az Európai Unió demokrácia-deficitjéért. Lehet, hogy nincs európai demos, de biztosan van európai *populus*. Európának nem további állásfoglalásokra és szabályozásokra van szüksége –, hanem alapos generálózásra a közoktatás eszközeivel az átlagemberek körében, a szolidaritáshoz és összetartáshoz szükséges értékek felszínre hozása érdekében. Csak egy alulról induló folyamat teheti Európát azzá, amit az alapítói vártak tőle: a szabadság, egyenlőség – valamint a testvériség elvein alapuló közös térséggé.

Európa: nemes eszme

IAN BURUMA ■ Európa nemzeteinek egyesítése nemes elképzelés volt. A (nyugat-) európai egység építői a második világháború után – Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer és a többiek – nemes férfiak voltak. Tényleg a nemesesség volt az egyik legfőbb erényük, bizonyos értelemben úgy működtek, mint egy felvilágosult huszadik századi arisztokrácia, egy európai elit, amelyik összefogott egy új és jobb Európa kialakítására.

Az egyesült Európa eszméje persze nem volt új. A gyökerei visszanyúlnak a Szent Római Birodalomig, szellemi hagyománya pedig inkább teológiai, mint politikai jellegű, inkább Erasmus, mint John Locke. Az európai egység lényege nem egy Locke-féle társadalmi szerződés. Amit európai gondolkodók, jórészt franciák, évszázadokon át elképzelték, az az örök béke spirituális utópiája volt. Nem csoda, hogy Monnet, Schuman és Adenauer mind buzgó római katolikusok voltak.

Az a baj a nemes eszméssel, hogy negatív következményeik is lehetnek, ami a híveiknek eszébe sem jutott. A hábo-

rú utáni európai rend a nemzetállammal szembeni mélyeséges gyanakvásra épült. A nacionalizmus rovására írták a két katasztrofális európai háborút. Ezért aztán a nemzeti jelképeket – a zászlóbogtatást, himnusz-éneklést, fáklyavivést – legfeljebb a futballstadionokra hagyták. És a nemzeti szuverenitás fokozatosan idejétműlttá vált. Mostanra mind európaiak volnánk, egy közös európai identitással. Új európai szimbólumokat találnak ki ezzel a céllal.

De ennek a kiváló eszmének a nemes építészeti hajlamosak voltak technokrata szemmel nézni a világot, távol álltak tőlük az átlagemberek gondolatai és érzelmei. A demokratikus politika csak zavaró tényező volt számukra. A politikusokat önérdektől vezéreltek és megosztó hatásúnak, belvillongást szítónak látták. A technokrata szellemiség egységet akart zavartalanul, azoktól az érdekkonfliktusoktól mentesen, amelyből a demokrácia táplálkozik. Nagy terveket akartak megvalósítani. Az Európai Uniót szánták mind közül a legnagyobb szabású projektnek, a társadalmi összhang és a kollektív vállalkozás egyfajta emlékművének. Ennek az eszmének volt egy praktikus dimenziója, aminek legalább egy fontos hozadéka volt: európai népek, különösen a franciák és a németek aligha fognak újra háborúzni egymás ellen.

A társadalmi szerződés Locke-i fogalma azonban háttérbe szorult ebben a nagyszabású projektben.

Az európai polgárokat elsősorban lojalitásuk továbbra is a saját nemzetállamukhoz köti. Mégis, minél inkább jogot formál magának Brüsszel bürokrata arisztokráciája arra, hogy megszabja az európai gazdasági, társadalmi, sőt politikai ügyek alakulását, annál inkább elveszítik a nemzeti kormányok állampolgáraik bizalmát. Ebben a légkörben szükségképpen sarjad a populizmus, sokszor a legitrombább fajtából.

Most, hogy egy gazdasági és politikai válság korát éljük, elromlott a közhangulat. Az európai szolidaritás, már amennyiben egyáltalán létezett, most éppen felmorzsolódik. Az eliteket vádolják az emberek minden bajukért. És leginkább a brüsszeli arisztokráciát.

És egy egyesült Európa eszméje mégis egyszerre nemes és hasznos idea marad. Európa nemzetei egyedül nem sokat számítanak a világban, együtt mégiscsak fontosak. De egy még jobban egyesített Európa nem lehet felülről jövő vállalkozás. A köznépnek támogatnia kell.

Kevesebb teológiára volna ehhez szükség, és többet kéne gondolkodni egy társadalmi szerződésen. Európa ún. „demokrácia-deficitjén” csak úgy lehetne javítani, ha jobban egyensúlyba lehetne hozni a brüsszeli elitet és a válasz-

tott nemzeti kormányokat. Lehet, hogy az európai tisztségviselőket is választani kéne. Lehet, hogy a nemzeti parlamentek képviselőinek több időt kellene Brüsszelben tölteniük.

Minden esetre az az idealizmus, amire Európa az 1950-es és 1960-as években épült, többé már nem elegendő. És a gazdaság sem elegendő alap a haladás-hoz. Európa problémája politikai jellegű, és politikai megoldást kell rá találni. Ez ellenére volna Jean Monnetnek, de ez az egyedüli módja annak, hogy ragyogó elgondolását meg lehessen menteni az enyészettől.

Utópia és tehetetlenség

JOHN GRAY ■ Voltaképpen nincs abban semmi meglepő, hogy az Európa-projekt utolsó támogatói Brüsszelt és a német politikai elitet leszámítva a poszt-kommunista országokban lehetők fel. Európa a hidegháború idején a normalitás ideálját jelenítette meg, amibe a szovjet blokk csapdjába esett nemzetek szerettek volna visszatérni, ma pedig az olyan országok, mint Lettország vagy Lengyelország, Európától várnak védelmet Oroszország feléledő hatalmi törekvéseivel szemben. Sajnálatos módon az az európai normalitás, amelyhez a poszt-kommunista országok visszatértek, krónikus válságban leledzik.

Senki sem tudja megmondani, mit hoz a jövő, de nyilvánvaló, hogy a jelenlegi rend Európában nem stabil. Egy európai föderációs kormányzáshoz nincs meg a szükséges támogatottság a lakosság körében. A nemzetállamok sok fogyatékosága van, de a királyság és a birodalom néhány maradványát – Spanyolországot, Belgiumot, Kanadát és az Egyesült Királyságot – leszámítva továbbra is ez a demokratikus legitimitáció felső határa. Ugyanakkor az eurozóna gazdasági problémáit csak úgy lehet megoldani, ha nemzetfeletti szintre teszik át a pénzügyi szuverenitást. A következmény zsákutca, ami a gyakorlatban német hegemoniát jelent, aminek a háttérben Dél-Európa jelentős részei vannak permanens recesszióra ítélve. Az olyan mérvű munkanélküliség velejáróit, amilyen széles körű ez Spanyolországban és Olaszországban, még nem fogták fel teljesen. Egy egész nemzedék van kizárva a gazdaságból és marginalizálódik a társadalomban. A helyzetre adott politikai választ mindeddig sikerült elhallgattatni. Ez az első olyan nagy recesszió, amire a jóléti állammal a háttérben kerül sor, ami mérsékeli a káros hatásokat. De a kihatása még mindig nagyon nagy, mert a hosszú távú következmények csak az extrémizmust táplálják. Erre már vannak jelek, nemcsak a neonáci párt Görögországban, de a Francia Nemzeti Front meg-

Olaszországban Beppe Grillo mozgalma. És bár ezek a mozgalmak aligha jelenthetnek akkorra kihívást a demokráciára, mint harmincas évekbeli előzményeik, vannak olyan vonásaik, amelyek fasisztának minősíthetők.

Ami feltűnő a megszilárdult politikai osztályok esetében, az az utópizmus és a tehetetlenség sajátos kombinációja. Hogy egy föderális Európa utópisztikus elképzelés, azt be kéne látni. Mivel hosszú ideje lakják különböző népek, Európa nem ismételteti meg az Egyesült Államok példáját (és modern állammá az is csak egy pusztító polgárháború után tudott válni). Az európai elitek sokáig azt hitték, hogy a válságban kikovácsolódik majd egy mélyebb integráció, és ezzel előbbre viszi az európai projektet. Emlékszem, milyen magabiztosan képviselte Joschka Fischer ezt a nézetét egy kilencvenes évekbeli találkozón. Valójában a válság csak pangást váltott ki.

Egy permanens európai válság egyik mellékhatása a befelé forduló mentalitás és a képtelenség a külső kihívások kezelésére. Az ukrán helyzet ennek egyik példája. Megintcsak nem tudjuk előre látni a jövőt, de nehéz elképzelni, hogy Európa kerüljön ki győztesen az ott folyó hatalmi harcból. Oroszország számára Ukrajna létkérdés, míg az EU számára csupán megtorpanás a bővülés folyamatában. Nemcsak arról van szó, hogy Oroszország tartja ellenőrzése alatt az ország energiaellátását. Putyin realista zsarnoksága a rendszer szempontjából fölényben van egy európai pseudoállammal szemben, amelynek gyakorlati politikája egyszerre önhitt és gyenge. Hasonló a helyzet világviszonylatban is. Kína olyan módon alakítja át a világgazdaságot, amire Európa – belső ügyeivel elfoglalva – nem tud mit reagálni.

Az a paradox a jelenlegi válságban, hogy egy nagy győzelem miatt következett be –, a kommunizmus veresége és Európa újraegyesítése miatt. A háború utáni jóval szerényebb Európa sok eredményt tudott felmutatni. Összefűzve a szabad kereskedelem és a környezeti és biztonsági kérdésekben megvalósuló kormányközi együttműködéssel a nemzetállamok Európája sokkal stabilabb volt, mint a mostani meggyengült Leviatán. A közös valuta is sikeres lehetett volna, ha kevesebb és egymáshoz jobban hasonló gazdaságra korlátozódik. Így, ahogy most van, az EU működésképtelen és megreformálhatatlan.

Ez nem jelenti azt, hogy muszáj belátható időn belül összeomlania. Inkább az a valószínű, hogy Európa még eleveckél Németország kivételével gazdaságilag stagnálva, a szélsőségek gazdag választékát táplálva, és képtelenül arra, hogy reagáljon a terjeszkedő orosz hatalomra,

és egyre jelentéktelenebbé válna globális szinten. Elképzelhető, hogy valamikor a jövőben a kontinens megint visszatérhet egy olyan állapotba, amilyen a 19. század végén volt, Németországgal mint domináns nagyhatalommal, Európán kívül nézve új piacokon után, és felhagyva azzal a történelmi kísérletezéssel, hogy speciális viszonyt alakítson ki Oroszországgal.

Egy ilyesfajta fordulat nem kecsgetet biztonssággal, de nehéz belátni, hogyan lehetne elkerülni. Paul Valéry 1927-ben azt írta, hogy az európaiaknak az a titkos álma, hogy egy amerikai bizottság kormányozza őket. Valójában ez történt a második világháború végétől a hidegháborús éveken és a hidegháborút követő éveken keresztül mindmáig. Ennek Euró-

pa élvezte az előnyeit, de Amerika figyelmé most más irányba fordul. És ezzel az elhúzó európai válság történelmileg végzetesnek bizonyulhat.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
(Res Publica Nowa 25/2014)
Eurozine 2014-07-07

lok beilleszkedni a társadalomba? A munkanélküliség közismert probléma.

■ Az elmúlt hét szörnyű eseményei egy súlyos válság közepette érték Franciaországot. Húsz éve nem került sor reformokra, elhivatalnokosodott rendszer ez hatalmas bürokratikus apparátussal és jelentős privátszektorral. És Hollande fel-emelte az adókat. Most veszi észre, hogy ez így nem mehet tovább. Három és fél millió munkanélküli. Mindent azonnal meg kéne reformálni, de a rendszer meg van bénulva. Görögország mellett Franciaország Európa betege. A mi konzervatívizmusunknak megvan az a paradox sajátossága, hogy forradalmának álcázza magát: a baloldal nem hagy fel azzal, hogy a haladás retorikájával próbáljon tromfolni. Közben mindez csak arra szolgál, hogy a privilégiumokat fenntartsák. Felháborodva vetünk társadalmi igazságtalanságot a szomszédaink – Svájc, Anglia, Hollandia – szemére, közben náluk sokkal jobban működik a rendszer. Nálunk úgyszólván lehetetlen egy vállalkozást alapítani! A csúcspárágak, a biotechnika mindenekelőtt Amerikába vándorol ki, mások a világ többi részére.

■ Elég pesszimistának tűnik.

■ Raymond Aron mondta azt, azt hiszem: „Aki Franciaországban reformot akar keresztülvinni, annak forradalmat kell csinálnia”. Mi konzervatív forradalmárok vagyunk. Igen, elég pesszimista vagyok, január hetediké óta még inkább. Ha húszéves volnék, azonnal odébb állnék – amíg csak meg nem változik a helyzet.

■ Erre pillanatnyilag nem lehet öلبه tett kézzel várni.

■ Nem, most cselekedni kell. A legfontosabb megvédeni a polgártársainkat. A biztonsági szervek – akik súlyos hibát követtek el – összekaphatnák magukat; a rendőrségnek és csendőrségnek össze kellene fognia ahelyett, hogy egymást ekézik. Aztán az egész terrorelhárító apparátust rendesen fel kéne fegyverezni, erre törvényt kell hozni. És végül: eszmei harcot kell hirdetni muszlim értelmiségiek vezetésével zsidókkal és keresztényekkel összefogva. A változás ágenseivé kell válniuk. Vannak ilyen emberek, de félnék a reakciós körökből érkező vádaktól – amilyen az „iszlamofobia” vádjá.

■ A szólásszabadság kérdésében félreérthetetlen álláspontot foglal el. Nem tart korlátozásokról?

■ De igen, véleményem szerint a karikatúráknak annyi. Jézus, Buddha, Mózes, a pápa rovására lehet viccelődni, Mohameden nem lehet. Azt hiszem, nyertek. Aki ezek után még karikatúrákat tesz közzé, számíthat egy golyóra. Sokan már amúgy is személyes védelem alatt állnak. Dieudonné jó példa erre: Eltűnt szem elől, míg csak a Facebookon újra nem jelentkezett ezzel a szöveggel: „Je

PASCAL BRUCKNERREL ANDREAS BREITENSTEIN ÉS BARBRA VILLIGER HEILIG BESZÉLGETETT

„Civilizáció és barbárság együttjár” (az iszlám fenyegetéséről)

■ Mit jelent az Ön számára az, hogy „Je suis Charlie”?

■ Ez a jelszó együttérzést fejez ki, azonosulást az áldozatokkal, hogy részt vállalunk a sorsukban: ott állunk a „Charlie Hebdo” mögött, bármi legyen is különben a meggyőződésünk. Egy szlogen persze nem lehet politikai elemzés. És hogy a merénylet utáni első szám három millió példányban jelenik meg, ez is elgondolkodtatja az embert – egy olyan újság esetében, amely olvasók hiányában a csőd szélén állt.

■ „Minden meg van bocsájtván” és egy síró Mohamed az új „Charlie”-szám címlapján: hát ez nem jellemző.

■ Keresztényi! Miután a lapban folyton papokat, rabbikat és imámokat tettek nevetségessé, most békülékenységet tanúsítanak. Még a próféta is sír híveinek a rémtettei miatt.

■ Ez óvatosság a körülményekre való tekintettel?

■ Hadban állunk. Franciaország csak úgy, mint Németország, Anglia és más európai országok. Minket ért az első nagy támadás, szakértők szerint Németország lehet a következő, ahol a dzsihádisták nagyon erősen jelen vannak.

■ Meglepte a lap elleni támadás?

■ Éppenséggel nem lepett meg. Mindenestre borzalommal töltött el. Az áldozatok között van ismerősöm, barátom, nem akartam elhinni. De hónapok óta intettek a terrorizmus-szakértők. És nem lesz megállítás. Az IS, az Iszlám Állam borzalmas dinamikájával és hatékonyságával nyilvánvalóan új lendületbe hozta az iszlamistákat.

■ Volt már sok merénylet. Mi ebben az új?

■ Ez a legvéresebb támadás az 1961-es algériai háborúhoz kapcsolódó terrorcselekmények óta. Háborús cselekménynek lehet minősíteni. Ezért aztán 10 000 katonát fognak szétküldeni mindenfelé az egész országban.

■ A «Le Figaro»-nak adott, még január 7-én megjelent interjújában azt mondta: „Hogy ilyen mértékben hagyjuk elszabadulni a radikális iszlámot, ettől tettetársak lettünk”. – Ki ez a „mi”?

■ Mi, ezek az illetékesek Franciaországban, jobb- és baloldali kormányok, az

értelmiségnek az a része, amely a dzsihádzmust szívesen félretolta, mint valami fantazmagóriát, vagy rendkívüli, kivételes jelenségnek minősítette, amit szigorúan külön kell választani az iszlámtól. Komolyan a titkosszolgálatokon kívül csak az iszlám-specialisták vették, kiváltképpen Kepel és Jean-Pierre Filiu. Mindketten azt mondják, hogy ez még csak a kezdet, és el sem tudjuk képzelni, mi jöhet még. Ez azt jelenti, hogy túl lazán kezelték ezt a jelenséget. Nem akartak szembenézni a valósággal. François Hollande csak most kezd lassan felébredni. Manuel Vallsnak, a miniszterelnökének azonban nincsenek illúziói. Ő a tulajdonképpeni államfő. Amíg Hollande beszédeket tart, ő kormányoz.

■ Olyan iszlám, amely reformálódni, modernizálódni akar, azért nagyon is létezik.

■ Van egy békés iszlám –, amely fél a radikálisoktól. A muszlimok maguk is nagyon félnék az ő saját mecseteikből jövő szörnyetegektől. A merényletek után azonban felvetődik az iszlám teológiai megreformálásának sürgető kérdése. Ha ilyet mondok, azonnal a torkomnak ugranak, de épp az imént jelentette ki a rádióban a villeurbane-i imám, hogy ők maguk, a muszlimok kell hogy elkezdjenek önkritikát gyakorolni, és nagyító alá venni a szent szövegeket. Elvégezni az iszlám számára azt, ami a kereszténységnek a 17-18. századtól kezdve a történeti-kritikai módszerrel sikerült: a szentírások elemzése azzal a céllal, hogy a „szemet szűrő” helyeket semlegesítsék. Hogy ez elvégzendő feladat, azt az iszlám okos teológusai világosan látják. Tudják, hogy a tébolyult manipulátorok deliráló iszlám-értelmezéseiből fakad a legnagyobb fenyegetés. Olyan interpretációkból, amelyek az interneten terjednek. – Alapjában véve az eszmék harcáról van szó.

■ Az itteni muszlimok két „hivatalos” szervezete a Sarkozy által életre hívott Conseil français du culte musulman és a Grande Mosquée de Paris. Ezek mennyire tekinthetők reprezentatívnak?

■ Nehéz dolguk van. A cseppet sem egységes francia iszlám felörlődik a tunéziai, marokkói, algériai és török érdekek között.

De vannak még olyan kiemelkedő személyiségek, mint Dalil Boubakeur, a párizsi nagymecset rektora, aki mindenesetre egy kisebbségben lévő irányzathoz tartozik, vagy Tareq Oubrou, Bordeaux imámja. A kevésszámú reformra kész imámmal kell felvenni a párbeszédet. Vallási tekintélyeknek kell lenniük, akikre hallgathatnak a hívők tömegei. – A francia muszlimok félnék a saját szélsőségeiktől és a franciáktól is. Mert persze már megint sor került mecsetek elleni támadásokra, repültek a dísznőfejek. Egy rendkívül veszélyes mini-polgárháború légkörében élünk itt. Ezért kell határozott rendőri jelenlét – és világosan kell beszélni. Valls ezt megértette.

■ Rendőrség és hadsereg – ez nem hosszútávú megoldás.

■ Egy katonatiszt kijelentette, hogy a katonai jelenlét legalább két hétig fog tartani. Szerintem ennél valószínűleg tovább. Minden rendkívüli intézkedés hajlamos arra, hogy örök ideig fennmaradjon.

■ Permanens felügyelet alatt élni?

■ Az a tény, hogy a biztonsági szolgálat, a Compagnie Républicaine a vasárnapi demonstráción tapsot kapott, azt jelzi, hogy valami megváltozott. A rendőrök, akik mindig csak az idegeinkre mentek – most hirtelen a társadalmi összetartás jelképeinek számítanak. A muszlimok aránya a hadseregben és a rendőri állományban egyébként jelentős. Ahmed Merabet egy volt közülük.

■ Olivier Roy szerint nincs muszlim közönség, csak iszlámhívő lakosság van – amelyiknek csupán egy elenyésző százaléka radikalizálódik.

■ Igen, de kisebbségek képesek terrorizálni a többséget. Annál nyugtalanítóbb, amit az imám az imént mondott: Ez a kisebbség fertőző. F fiatal muszlimok a külvárosokból, akik azt mondják, hogy «Je ne suis pas Charlie» vagy azt, hogy «Je suis Coulibaly», és nem tartották tiszteletben az egyperces néma megemlékezést, azt bizonyítják, hogy legalábbis meghallják a radikálisok hangját, akik áruló hitehagyóként szidalmazzák őket.

■ A külvárosok továbbra is érzékeny pont maradnak. Hogyan tudnak az ottani fiata-

BRUCKNER, Pascal
Keszérű méz
Ferenczy, 1995

Szépségrablók
Európa, 1999

„Ellenség nélkül élni”
Nagyvilág, 1991. 11.

„A demokrácia melankóliája”
Nagyvilág, 1993. 6-7.

„A közöny kora”
Magyar Lettre Internationale, 1

„Főváros-e még Párizs?”
Magyar Lettre Internationale, 6

„Író a televízióban”
Magyar Lettre Internationale, 7

„Európa nem elég egoista”
Magyar Lettre Internationale, 8

„Disney világa”
Magyar Lettre Internationale, 9

„A vénülő Európa”
Magyar Lettre Internationale, 10

„Szexuális demokrácia”
Magyar Lettre Internationale, 11

„A kozmopolitizmusról”
Magyar Lettre Internationale, 21

„Samuel Huntington avagy a történelmi fatalizmus másodvirágzása”
Magyar Lettre Internationale, 28

„Van-e a kapitalizmusnak alternatívája?”
Magyar Lettre Internationale, 42

„A terrorizmust elítélni nem elég”
Magyar Lettre
Internationale, 67

„Az iszlamofóbia
találánya”
Magyar Lettre
Internationale, 81

„Kierkegaard,
a dendi Krisztus”
Magyar Lettre
Internationale, 92

me sens Charlie Coulibaly) – ami miatt a belügyminiszter azonnali jogi konzekvenciákat helyezett kilátásba. Nevetség! Dieudonné számára pedig jó reklám.

■ *Egyáltalán nem minden fiatal európai dzsihádistának politikus a gondolkodása. Hogyhogy Szíriában harcolnak?*

■ Ezek az új Nemzetközi Brigádok. Az eszmék piacán alig találni valamit: semmi

kommunista forradalom, bolsevizmus, maoizmus, vörös khmerek. Marad az izslám. A fiatalok számára akár muszlimok, akár nem, a dzsiháid életcélét kínál. De nem igazán vallásosak. Nihilisták, és – mint Franco harcosait, Dosztojevszkij „Ördögjeit”, az orosz anarchistákat – lenyűgözi őket a halál. Ehhez jön még a 70 túlvilági szűz ígérete – elég groteszk elképzelés.

■ *És ezzel szemben a nyugati értékek nem nyomnak semmit a latban?*

■ Dehogynem. Etekintetben optimista vagyok – talán túlságosan is. Azt hiszem, hogy a nyugati modellnek nagy a csábereje az arab fiatalok nagyrésze körében. Ezt látni lehet Tunéziában, Algériában, Marokkóban. Két egymással ellentétes törekvés kerül szembe: egyrészt az individualizmus,

a szabad választás lehetősége számos életterületen; másrészt a dogma, az időszámításunk szerinti 7. évszázadbéli kalifátusba való visszavágás. A felvilágosodás eszméi utat törnek maguknak, de ez egy fokozódó obskurantizmussal párhuzamosan zajlik. A civilizáció és a barbárság együtt jár.

(Neue Zürcher Zeitung 2015. január 17.)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

THOMAS PIKETTYVEL BESZÉLGET ALICE BÉJA ÉS MARC-OLIVIER PADIS

A tőke újraépülése és az egyenlőtlenségek dinamikája

PIKETTY, Thomas

A tőke a 21. században
Kossuth, 2015

A vagyonok és az egyenlőtlenségek történetéről szóló könyve (Le capital au XXIe siècle [A tőke a 21. században], Párizs, Seuil, 2013) imponáló kutatási programot foglal magába, amely a longue durée-re, a hosszú távúságra és az összehasonlítható módszere épül. Az eredmények meglepő szabályosságot mutatnak – például a vagyonok reprodukcióját vagy az egyenlőtlenségek elleni harc stratégiáit illetően –, és megkérdőjelezi mind a konvergenciaelméletet, mind azt a meglehetősen zavaros elképzelést, amely szerint az egyenlőtlenségek visszaszorulóban vannak. Mivel magyarázza az eredmények egyezését, azaz a nemzeti sajátosságok viszonylagos eltűnését? A hosszú távon kimutatott eredményeknek milyen értékük van a jövőre nézve?

THOMAS PIKETTY ■ A könyv általános értelmezési keretet javasol azokra az adatokra vonatkozóan, amelyeket egy egész csapat gyűjtött össze. Etekintetben erősen különbözik a korábbi munkáimtól, elsősorban attól a könyvtől, amelyet 2001-ben jelentettem meg a franciaországi magas jövedelmekről (Thomas Piketty: *Les Hauts Revenus français au XXe siècle. Inégalité et redistributions, [Magas francia jövedelmek a 20. században. Egyenlőtlenségek és újraelosztás] 1901–1988, Paris, Grasset, 2001*). Nem egy, hanem mintegy húsz országgal foglalkozik, nem egy évszázadot fog át, hanem két évszázaddal hosszabb időtartamot, és a vagyonhoz kapcsolódik, nem kizárólag a jövedelmekhez. A vagyon jelentősége abban áll, hogy hosszabb távú perspektívát nyújt; a jövedelmekre kivetett adót a nyugati országok többségében csak a 20. század elején vezették be, vagyis lehetetlen ennél visszább menni, így kell számba venni a két világháborút. Ha a fókusz a jövedelemről a vagyonra helyeződik át, lehetővé válik a problematika megváltoztatása, az időtényező kiszélesítése, hiszen visszamehetünk az ipari forradalomig, és tanulmányozhatjuk a 19. században érvényesülő dinamikákat. A kutatási terep kiszélesítése természetesen lehetetlen lett volna azok nélkül az emberek nélkül, akikkel együtt dolgoztam.

A kiegyenlítődség illúziója

Ami az egyes országok közt meglévő hasonlóságokat illeti: ezeket az adatokban kell keresni és ezek alapján elemezni őket. Ezt próbáltam meg, nem feledkezve meg természetesen a vagyonok nemzeti történetéről. Például arról a szerepről, amelyet a rabszolgakereskedő tőke játszott az Egyesült Államokban, vagy a rajnai tőkés modell Németországban, vagy a 19. századi állami eladósodás az Egyesült Királyságban, amely azáltal, hogy a földjáradékosok mellett létrehozta az adósságból élő járadékosokat, felduzzasztotta a magánvagyonokat. Franciaország helyzete eltérő, mert az adósságot több alkalommal is felszámolták, és az államosításnak központi szerepe volt. Az egyes országoknak tehát megvannak a maguk sajátosságai és eltérő kulturális története. Hogy adott ország hogyan viszonyul a saját egyenlőtlenségeihez, attól is függ, hogyan látja önmagát másokhoz képest. Például az Egyesült Államok gyakran az európai helyzet tükrében, ennek ellentétéként igazolja a viszonyát az egyenlőtlenségekhez: vagy azért, mert Európára úgy tekint mint az előjogok terepére – ez vezetett ahhoz, hogy a 20. század elején az Egyesült Államok kitalálta az elkobzó adórendszert az igen magas jövedelmekre, pontosan azért, hogy ne hasonlítson a jó öreg Európára, amelyet akkoriban kirívóan egyenlőtlennek tartott –, vagy épp ellenkezőleg, azért, mert eltérte a kollektivisták és egalitárius Európát – ez volt a helyzet az utóbbi évtizedekben. Minden ország önmagában igazságosabbnak tartja a saját modelljét. Amikor egyetemesen érvényesülő törvények mellett érvelek, mint amilyen például a növekedési ráta és a tőkehozam közti összefüggés, nem szeretnék az abszolút gazdasági determinizmus hibájába esni, mert nem hiszek benne.

Ennek ellenére nem szabad elhanyagolni a hasonlóságokat. Így például a 20. században az európai országok közös tapasztalata volt a két világháború. Az egyenlőtlenségek dinamikája hasonló formát öltött: az első világháborúig gyorsan növekedtek, hallatlan mértékben kon-

centrálódtak a vagyonok, majd amikor a két háború után, a gyarmatosítás felszámolásával és a jóléti állam megteremtésével újraosztották a kártyákat, fokozatosan csökkentek. Ám ma, az 1980-as évek óta, az egyenlőtlenségek ismét növekedőben vannak. Noha az anyagi pusztítás nem egyformán érintette az egyes országokat, a politikai megrázkódtatás vagy a háború finanszírozásának terhe végül is ugyanazt a hatást érte el az egyes gazdaságokban. Ez volt a helyzet például az Egyesült Királyságban, amely kevesebb pusztítást szenvedett el, mint Franciaország vagy Németország, de ettől még ugyanúgy került ki a második világháborúból: a magánvagyonok ott is rendkívüli mértékben meggyengültek. Ez a helyzet a háborút követő harmincéves fellendülés idején vezetett ahhoz az illúzióhoz Franciaországban, hogy a kapitalizmus új szakaszára térünk át, valamiféle tőke nélküli tőkés rendszerre, de legalábbis tőkés nélküli kapitalizmusra. Holott szó sem volt a kapitalizmus strukturális meghaladásáról, hanem csak, legalábbis részben, egy átmeneti szakaszról, egy újraépülésről. A vagyonok újraépültek, még ha fokozatosan is; nem mai, 21. századi fejlemény, hogy elérték ugyanazt a szintet, mint a századfordulós Belle Époque időszakban, azaz hatévnyi nemzeti jövedelemnek felelnek meg, szemben az ötvenes évekbeli valamivel több mint kétévnyi szinttel.

A nemzeti különbségek itt is tartósan megmaradtak. Németországban például a tőkevalorizáció mutatója gyengébb, mint Franciaországban, egyebek mellett azért, mert a rajnai modellben a részvényesek a vállalati vagyon tulajdonjogán osztoznak a munkavállalókkal. Ám a nemzeti eltérések ellenére is vannak nagy globális tendenciák, elsősorban az a tény, hogy a növekedési ráta alacsonyabb, mint a tőke megtérülése, és hogy ebből következően az egyenlőtlenségek inkább növekednek, semmint hogy csökkenének. A kiegyenlítődség tétele, amely azt állítja, hogy az egyenlőtlenségek a kapitalizmus fejlődésével csökkennek, elméletileg is, empirikusan is törekeny alapokon nyugszik. Nagyrészt arra a hipotézisre

épül, amelyet Simon Kuznets fogalmazott meg, aki az 1950-es években a jövedelemkülönbségek csökkenését állapította meg 1910 és 1940 közt az Egyesült Államokban. A közgazdászok hinni akartak ezekben az optimista eredményekben, és törvényt csináltak belőlük. Az egyenlőtlenségek csökkenése valójában sokkal inkább a világháborúknak volt köszönhető, ám az emberek kezdték azt képzelni, hogy van egy egyetemes elméleti mechanizmus, amely a harmonia felé vezet. Ez annak is betudható, hogy kevés történeti munka született az egyenlőtlenségekről, aminek egyebek mellett a történelem és a gazdaságtudomány diszciplináris szétválasztása is az oka.

Én kiegyensúlyozott képet szerettem volna adni a mozgatóerőkről. Vannak természetesen a kiegyenlítődség irányába mutató erők: a legszembeötlőbb a tudás terjedése. Jelenleg az egy főre jutó termelési szintek erősen közelítenek egymáshoz a világ különböző országaiban, a fejlett tőkés országokban mindenképp – Európa, Egyesült Államok, Japán. Ezekben az országokban az egy főre jutó éves átlagjövedelem harmincezer euró körül van. A különbségek minimálisak, annak ellenére, hogy a nemzeti társadalmi modellekben is és a kötelező levonásokban is erős eltérések vannak. Lehetséges, hogy ez a kiegyenlítődségi folyamat folytatódik, ide értve a felzárkózó országokat is. De ha megfigyeljük a vagyonok dinamikáját, azt látjuk, hogy a különbségek növekedését is hatalmas erők mozgatják az egyes országokon belül és világszinten is: egy gyenge növekedést produkáló világban az a tény, hogy a tőkehozamok magasabbak a növekedési mutatóknál, automatikusan a vagyoni egyenlőtlenségek emelkedésének irányába mutat.

■ *Nincs tehát más, csak a külső megrázkódtatás – például a háborúk –, ami korlátozhatná ezt a felhalmozást?*

■ A növekedés lehetővé teszi a koncentráció folyamatának kiegyensúlyozását. Ám a gyenge növekedés csak gyenge kiegyensúlyozást tesz lehetővé. Marx is, a liberálisok is tévedtek a növekedés kérdésében: Marx tagadja a növekedést,

a liberálisok azt állítják, hogy képes szabályozni minden problémát. Marxnál a növekedés kizárólag a tőkefelhalmozásnak köszönhető; a termelékenységben nincs autonóm növekedés. A kapitalizmus logikai önellentmondása, amelyre Marx felhívta a figyelmet, éppen az, hogy a tőke/jövedelem-arány a végtelenségig fog emelkedni. A tőkehozam tehát, *in fine*, nullára is zuhanhat. A tőkés rendszer alapvonása az instabilitás, és természetes módon vezet el a forradalomhoz.

A 20. század tapasztalatának tükrében én azt mutatom be, hogy gazdaságilag ez a séma túl sötét – tehát politikai konzekvenciáit tekintve túl mechanikus. A termelékenység és a népesség növekedése lehetővé teszi Marx tételének a kiegyensúlyozását és a hozam tendenciaszerű csökkenésének elkerülését. Ez az egyensúlyi pont azonban csak a vagyoni felhalmozásának és koncentrációjának igen magas szintjén érhető el, vagyis összeegyeztethetetlen a mi demokratikus értékeinkkel. A gazdaságelméletben semmiféle olyan garancia nincs, ami miatt az egyenlőtlenségeknek az egyensúlypontig vezető szintje elfogadható volna. Ugyanígy semmi sem garantálja, hogy volnának olyan automatikus stabilizáló mechanizmusok, amelyek általános egyensúlyt teremtenének. Némelyek például azt állítják, hogy a tőkemegtérülés rátája „természetes módon” lecsökken a növekedési ráta szintjére. Történelmileg azonban ez nem áll meg: az emberiség történelmének nagy részében a növekedési ráta nulla volt, a vagyoni hozamának rátája viszont létezett – az átlagos arány tipikusan 4–5 százalék volt a földjárdék esetében. Sőt ez volt a társadalom alapja, mert az emberek egy csoportja – a nemesek, a járadékosok – számára lehetővé tette, hogy megéljen ebből a haszonból. A tőke hozama tartósan magasabb a növekedési rátánál; ebben nincs semmi logikai probléma. De elfogadhatjuk-e az egyenlőtlenségek újratermelődését és megerősödését, ami egy demokratikus kontextusban mindebből következik?

A 20. században azt akarták hinni, hogy a gazdasági racionalitás erői természetes módon vezetnek el a járadék kiküszöböléséhez és a természetes harmóniához. Még a nyelv fejlődésében is ennek vagyunk tanúi. Ma a „járadék” módszeresen a „monopóliumhoz” kötődik. Amikor azt kérdezik Mario Draghitól, az Európai Központi Bank elnökétől, mit kell tenni, hogy megmentjük Európát, azt feleli, hogy harcolni kell a járadékok ellen, amin ő a védett szektorokat érti – taxik, gyógyszerárak stb. Mintha a verseny önmagában eltüntethetné a járadékokat. Holott annak a ténynek, hogy a tőke hozama magasabb a növekedési rátánál, semmi köze a monopolhelyezethez, és

nem oldható meg több versennyel. Épp ellenkezőleg, minél tisztább és versenyképesebb a tőkepiac, annál inkább nő a távolság a tőke jövedelmezősége és a növekedési ráta közt. A végeredmény a tulajdonos és a menedzser elkülönülése. A piaci racionalitásnak már a célja is szembemegy a meritokratikus racionalitással. A piaci intézmények célja nem az, hogy társadalmi igazságosságot teremtsenek vagy megerősítsék a demokratikus értékeket. Az árrendszer nem ismer sem határt, sem erkölcsöt. Vannak dolgok, amelyeket a piac nem tud megoldani, még ha nélkülözhetetlen eszköz is a megoldásukhoz: ehhez speciális intézményekre van szükségünk.

Túl gyakran hiszik úgy, hogy a verseny és a növekedés természetes erői elégségesek ahhoz, hogy szünet nélkül újraosszuk az egyéni pozíciókat. Márpedig a 20. században elsősorban a háborúk törölték el a múltat és osztották újra a lapokat. Önmagában a verseny tehát nem garantálja a szociális és demokratikus harmóniát.

Láthatatlan egyenlőtlenségek?

■ Ön a könyvében újraértékeli a gazdaságtörténet jelentőségét, ami azt feltételezi, hogy a gazdaságelmélet együttműködik a többi társadalomtudománnyal. Hogyan vonhatja ki magát a gazdaságtörténet a matematizált gazdaságelmélet uralma alól, hogy végrehajthassa ezt az átalakulást?

■ Én önmagamot inkább tekintem társadalomtudósnak, mint közgazdásznak. Amikor az ember olyan kérdéseket tanulmányoz, mint a gazdagság eloszlása, a határok rendkívül képlékenyek: szükségképpen összetalálkoznak a különféle megközelítések. Azokban az években, amelyeket az *École Normale Supérieure*-n megszerzett doktorátusom után az Egyesült Államokban töltöttem, nagyon megdöbbentett az amerikai egyetemeken dolgozó közgazdászok önelégültsége. Meg voltak győződve róla, hogy sokkal tudományosabb módszerekkel dolgoznak, mint a „puhának” nevezett tudományokkal – szociológia, történelem, antropológia stb. – foglalkozó kollégáik. Márpedig az ő „tudományuk” gyakran volt erősen ideologikus. A berlini fal leomlása után a közgazdászok jelentős szerepet játszottak a piac idealizálásában, az Egyesült Államokban és a világban egyaránt. Tudományos szakterületem mellett mindig vonzott a történelem. Kezdetből fogva megpróbáltam adatokat gyűjteni a gazdagság eloszlásának történelmi fejlődéséről, mert erről igen keveset tudtunk. Történelmi adatok, eltérően attól, amit olykor hallunk, igenis léteznek, csak időt kell szánni az összegyűjtésükre. Például el kell menni a pénzügyminisztériumok levéltáraiba vagy a hagyatéki levéltárakba.

Semmi bajom az elmélettel, de óvatosan kell bánni vele: kevés elmélet kell ahhoz, hogy sok adatot megmagyarázzunk. Márpedig a közgazdászok legtöbbször ellentétes módon járnak el. Elméletekkel töltik be a teret, így a tudományosság illúziójában ringatják magukat, miközben az adatbázisuk rendkívül törekeny.

■ A könyvében Ön többször is merít az irodalomból, például amikor felteszi az egyenlőtlenségek láthatóságának vagy láthatatlanságának kérdését. Balzacnál vagy Jane Austennél nagyon sok a járadékból élő figura, és a jövedelmeiket rendszeresen megadják; a korabeli olvasók tudták, minek felelnek meg ezek a jövedelmek, voltak közös ismereteik. A 20. század nagy megválasztásával a nagyságrendek eltűntek. A kortárs francia irodalomban nincsenek ismereteink a szereplők anyagi körülményeiről. Lehet, hogy ma az egyenlőtlenségek láthatatlanságának új formája létezik, hogy társadalmilag elfogadhatóbbá váljanak?

■ A könyv nagyrészt abból indul ki, hogy van valamiféle félelem attól, hogy a társadalmi struktúrák lassanként óhatatlanul átalakulnak, anélkül hogy észrevennénk. A folyamatban lévő átalakulások nem világosak, és megvan a valós kockázata annak, hogy egy szép napon egy olyan társadalommal találjuk szembe magunkat, amelyet sokkal jobban meghatároznak az egyenlőtlenségek, mint a 19. századiak, mert az örökletes egyenlőtlenségek önkényessége ma a meritokratikus beszédmóddal keveredik, amely a „vesztéseket” teszi felelőssé a saját helyzetükért – például azt mondja, hogy az ő termelékenységük igen alacsony. Ezeknek az egyenlőtlenségeknek az irodalmi ábrázolása beszűkült, egyebek mellett azért, mert nincsenek pénzügyi mércék. A 19. században infláció nem létezett, és a mércék köbe voltak vésvé. Minden olvasó azonnal megértette, mire utalnak azok az összegek, amelyeket Balzac vagy Austen megad. Ám a 20. századi nagy infláció, illetve a gazdasági növekedés megszüntette ezeket a mércéket. A számok gyorsan elavulnak, és nehéz dolgunk lenne, ha az 1990-es évek fizetéseit meg akarnánk feleltetni egy adott életvitelnek vagy vásárlóerőnek.

Általánosabban szólva a közelebbiről meg nem határozott fejlődésbe vetett hit, illetve az a hit, hogy a 19. század világával össze sem hasonlítható szintjét értük el a társadalmi egyenlőségnek és harmóniának, azt eredményezi, hogy elképzelni sem vagyunk hajlandók, hogy a világunk ugyanolyan egyenlőtlenné válhat, amilyen a 19. századé volt. Ma még természetesen nem tartunk itt, és nem szeretnénk a katasztrófizmus bűnébe esni. De bizonyos feltételek fennállása esetén ez igenis megtörténhet. És az a probléma, hogy észrevenni sem vagyunk hajlandók

az efelé mutató jeleket. Például: a nemzeti statisztikai intézetek nem hajlandók közzétenni a legmagasabb jövedelmeket; általában nem mennek 90 százalék fölé, hivatalosan azért, hogy ne szítsák a populizmust vagy az irigységet. E szerint a logika szerint 1788-ban elő lehetett volna állni egy olyan jelentéssel, amely szerint minden rendben van, mert az arisztokrácia csak a népesség 1–2 százalékát teszi ki. Márpedig egy olyan országban, mint Franciaország, egy százalék ötszáz ezer embert jelent (*Nagy-Britanniában hatszáz ezret, az Egyesült Államokban hárommilliót – a ford.*), mármint ha azt vesszük, hogy Franciaországban ötvenmillió felnőtt él. Márpedig félmillió ember jelentős helyet foglal el, és strukturálja a társadalmat. A cél nem a féltékenység felszítása; a társadalmi különbségek nem okoznak problémát, ha mindenki számára hasznosak. Az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának első szakasza ezt mondja ki: a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulhatnak. De szabályozni kell őket, ha azzal fenyegetnek, hogy szembemennek a közjával. A felelősségüket tagadják meg azok a kutatók és közintézmények, amelyek nem olyannak írják le az egyenlőtlenségeket, amilyenek valójában. Ha ezt teszik, átengedik a vagyoni osztályozásának terepét az olyan magazinoknak, mint a *Forbes*, vagy az olyan termékeknek, mint a nagy bankok *Global wealth report*-jai, amelyek átvették a „tudástermelő” szerepét. Ám az ő adataik nem világos módszereken alapulnak, és az eredményeik általában ideologikusak, a vállalkozói réteghez és a jól megérdemelt vagyonokhoz szóló himnuszok. A pusztán tény, hogy a világ vagy Franciaország ötszáz ezer leggazdagabb emberére figyelünk, önmagában depolitizálja az egyenlőtlenségek problémáját. Ez a szám olyan kicsi, hogy jelentőség nélkülivé válik. Azt hisszük, hogy szélsőséges egyenlőtlenségeket mutatunk ki, holott a valóságban ez csak a kedélyek csillapítására jó. Az egyenlőtlenségeket folyamatban kell megragadni. Ha például megnézzük a tízmillió – és nem egymilliórd – euró fölötti vagyonokat, láthatjuk, hogy az összvagyonnak igen jelentős részét teszik ki. Meg kell találnunk tehát az eszközöket ahhoz, hogy meg tudjuk mutatni az egyenlőtlenségeket. Az amerikai 99 százalék mozgalom (az *Occupy Wall Street, Foglaljuk el a Wall Streetet mozgalom, amely a 99 százaléknál tisztességes polgárt szembeállítja az egy százaléknál „gonosszal” – a ford.*) erre volt egyfajta kísérlet. Ha a leggazdagabb egy százalékra figyelünk, akkor olyan eltérő társadalmakat hasonlítunk össze, amelyek egyébként nem összevethetőek. „Felső vezetőkről” vagy „járadékosokról” beszélni talán

megfelelőbbnek látszik, de ez a nyelvezet nem működik történelmi szinten.

A nélkülözhetetlen átláthatóság

■ Az egyenlőtlenségeket sokszor „generációk harcává” egyszerűsítik le, amelyben a fiatalok meg volnának fosztva a társadalmi örökségüktől, mert azt az idősebb korosztályok birtokolják. Önt miért nem győzi meg ez a generációs elmélet?

■ A háborút követő harmincéves felendülés idején két nagy illúzió jelent meg az egyenlőtlenségek ügyében. Az első volt a korosztályok harca, amely szerint a várható élettartam megnövekedésével a vagyon csak azt teszi lehetővé, hogy a munkából származó jövedelem átvevődjön a nyugdíjas évekre. Amíg az ember fiatal, addig szegény, de felhalmozza a jövedelmét, amelyet aztán majd a nyugdíjas éveiben fogyaszt el. Ez a nézőpont megnyugtató képet ad a vagyonbeli egyenlőtlenségekről, mert feltételezi, hogy mindenki, aki előbb szegény volt, gazdag lesz, tehát az egyenlőtlenségek jogosak. Ám a vagyonok felhalmozásának és koncentrációjának ez csak igen kis részét magyarázza meg. Valójában a vagyoni egyenlőtlenségek szinte ugyanolyan erősek az egyes korcsoportokon belül, mint a korcsoportok között. Összességében a korosztályok harca nem helyettesítette az osztályok harcát. Ennek egyik oka a koncentráció kumulatív jellege. Mihelyt a vagyon felhalmozható és átörökíthető, a koncentráció felgyorsul. Hogy konkrét példával éljek: sokkal könnyebb megtakarítani – azaz vagyont felhalmozni – annak, aki örökölt egy lakást, és nem kell lakbért fizetnie. Ehhez jön hozzá a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer, amely abban az értelemben megőrzi a felhalmozott vagyont, hogy az embereknek nincs szükségük rá, hogy

nyugdíjas éveik alatt feléljék a vagyonukat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tőkefelhalmozáson alapuló nyugdíjrendszert kéne előnyben részesíteni: ez ugyanis is alapproblémákat vet fel, mert a hozama, ha jó, csak hosszú távon, 10–20 év távlatában lehet az. Márpedig az ember nem várhat ennyi ideig, ha egyszer elhatározta, hogy nyugdíjba megy.

A másik illúzió az úgynevezett „humán tőke”-elmélet volt. Ez azon az elképzelésen nyugszik, hogy a technológiai fejlődéssel az emberi képzettség felülmúlja az ipari eszköztárat, az ingatlanokat, a gépeket stb. Hogy összességében egyre nagyobb szükség lesz az egyéni kompetenciákra, és egyre kevésbé lesz szükség a nem emberi tőkére – amilyenek az ingatlanok, anyagi és pénzügyi eszközök. Ebben a feltételezésben a módszer lép a részvényes helyébe. Márpedig ez nem következett be. Még ha fejlődött is az emberi képzettség, a nem emberi tőke szerepe is fejlődött, és a kettő közt nemigen változott a viszony. A 21. században még egy robotizált gazdaság is elképzelhető, amelyben csökkenni fog az emberi tőke nemzetijövedelem-termelő szerepe. A végkövetkeztetés nem az, hogy a legrosszabb biztosan bekövetkezik, hanem az, hogy a piacnak nincs egyetemes és automatikus belső korrekciós mechanizmusa. Létre kell hoznunk közösen olyan intézményeket, amelyek betöltik ezt a szabályozó szerepet, hogy közös ismereteket hozunk létre, és a közös megfigyeléseinknek megfelelően állítsuk be a célokat. Ezt teszi lehetővé a magántőkére kivetett progresszív adó.

■ Ön bírálja a humántőke elméletét, mégis azt mondja, hogy az egyenlőtlenségek korlátozásának legjobb módja a képzésbe való befektetés. Azaz a humántőke-termelés.

■ Valóban fenn kell tartani az emberi tőke fejlődését, már csak azért is, hogy ne veszítsen a súlyából a nem humántőkéhez képest, amely folyamatosan fejlődik. A képzés javítása vezethet el oda, hogy az egyenlőtlenségek ne súlyosbodjanak. Ami a csökkentésüket illeti, a probléma az, hogy az oktatási rendszerben üldözéses verseny folyik, ami inkább áthelyezi a különbségeket, és nem megszünteti. A megoldás itt is részben a demokratikus átlátszóság megteremtése. Az Egyesült Államokban például minden szólam ellenére, amely a meritokráciát és a transzparenciát élteti, kevés olyan forrás és kutatás van, amely a legnagyobb egyetemek társadalmi és gazdasági összetételének alakulását vizsgálja. A Harvardon tanuló egyetemisták szüleinek átlagjövedelme jelenleg a leggazdagabb amerikaiak két százaléka átlagjövedelmének felel meg – a francia Sience Pón ez 10 százalék. Hatalmas szakadék van tehát a meritokratikus beszédmód és a konkrét valóság közt. Hamis az az állítás, hogy a pozitív diszkriminációt alkalmazó francia középiskolákban többet költenek egy diákra, mint egy elit gimnáziumban, mondjuk a IV. Henrikben. A IV. Henrik tanárai gyakorlottabbak és jobban meg vannak fizetve, azaz sokkal nagyobb bértömeget képviselnek, mint a külvárosi iskolákba kinevezett fiatal tanárok.

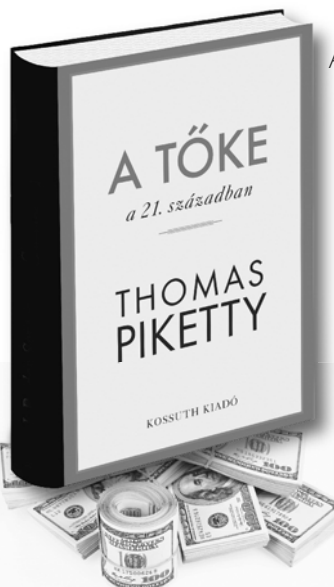
■ Az eladósodottság is egyike azon tényezőknek, amelyek elősegítik a nagy vagyonok reprodukcióját, hiszen létrehozza az államadósság járadékosait, az állami kölcsönök birtokosait. Ön a könyve végén több olyan forgatókönyvet is felvázol, amely segíthet kijutni az adósságból: ilyen az infláció, a hiány, a visszafizetés, az adók. Ön szerint miért az adók a legfontosabbak?

■ Én nem bármilyen adó mellett állok ki, csak a tőkére kivetett progresszív adó

mellett, amely a 21. század neopatrimonialis kapitalizmusának jobban megfelel, mint a jövedelemre kivetett adó – ami nem jelenti azt, hogy a helyébe is léphet. A tőke megadóztatása elengedhetetlen, ha ellensúlyozni akarjuk az egyenlőtlenségek növekedését, és jó eszköz arra is, hogy az államadósság-válságot szabályozzuk, mert mindenkitől a vagyona szerint követel erőfeszítést. Van ebben persze némi idealizmus, és nehéz is elérni ezt a célt, de elengedhetetlen. A múlt minden nagy demokratikus forradalmának középpontjában ott volt a pénzügyi forradalom, és ez ugyanígy lesz a jövőben is. Az infláció nem más, mint a szegények tőkéjére kivetett adó. A kis vagyonok értékét csökkentik, az egyéni bankbetéteket, miközben védi a részvényeket és az ingatlanokat. Ez nem a jó megoldás, csak a legkönnyebb. A másik lehetőség, hogy az állam hosszú időre penitenciát ró önmagára, mint tette az Egyesült Királyság a 19. században, hogy visszafizesse az adósságát. De ez évtizedekig tart. Végül többet költenek az adósság kamataira, mint az oktatási befektetésekre. Tudomásul kell venni, hogy az államadósság sok szempontból átláthatatlan: azt jelenti, hogy önmagunktól veszünk kölcsön. Európa, a magánvagyonokat tekintve, sohasem volt még ilyen gazdag; az államok azonban szegények. A probléma tehát újraelosztási probléma. Ezt az egyszerű tényt már elfelejtettük. Európának hatalmas ütőkártyái vannak: a társadalmi modellje, a megörökölt élet-színvonal. A világ GDP-jének a negyed-részét képviseli. Megvan a szükséges földrajzi tere is ahhoz, hogy hatékonyan szabályozza a kapitalizmust. De nem gondolkodik a jövőjéről.

MIHANCSIK ZSÓFIA FORDÍTÁSA

A vagyonosodás, az egyenlőtlenségek, az elszegényedés törvényszerűségeinek történelmi tablója. Mi volt a múltban, mi lehet a jövőben?

A kapitalizmus közgazdaságtanának téziseit forradalmian új nézőpontból vizsgáló, elemző könyv.

Közel kétfélmillió eladott példány!

Április 22-től magyarul is kapható!

www.kossuth.hu

E-mail: vevoszolgalat@kossuth.hu
Telefon/fax: 06-1/225-8400, 225-8401

A Typotex Világirodalom új kötetei és bemutatói a Könyvfesztiválon:

2015.04.24. 17:30

Afonso Cruz Kokoschka babája című könyvének bemutatója a szerzővel

►► Márai Sándor terem

2015.04.25. 12:00

Ioana Pârvulescu Az élet pénteken kezdődik című regényének bemutatója a szerzővel

►► Románia standja

2015.04.25. 14:00

Sylwia Chutnik Női zsebtasak című könyvének bemutatója a szerzővel

►► Supka Géza terem

